

ОЛЕКСАНДР
МИХАЙЛО

НЕЧАЙ
ДВІ ПОВІСТІ

Олександр НЕЧАЙ
Михайло НЕЧАЙ

ДВІ ПОВІСТІ

Дніпро | ЛІРА | 2016

УДК 821.161.2-3
ББК 84(4УКР-4ДНІ)6-44
Н 59

Нечай О., Нечай М.

Н 59 Дві повісті / О. Нечай, М. Нечай. – Д. : ЛІРА, 2016. – 344 с.

ISBN 978-966-383-740-6

В автобіографічній повісті «Коли повернулися лелеки...» придніпровського письменника Олександра Нечая (переклад з російської Михайла Нечая) йдеться про дитинство і юність дітлахів повоєнного покоління, народжених після Другої світової. Їхнє дитинство припало на ту пору, коли міста й села ще лежали в руїнах, а їхні матері, які пережили воєнне лихоліття, та батьки, що повернулися з фронту, узялися із завзяттям до мирної праці.

У другій повісті «Гончарний круг» події розгортаються у 1970-х роках ХХ століття. Молодий фахівець уперше переступив поріг конструкторського бюро. Нелегкою є пора становлення молодого інженера, вчорашнього студента й безтурботного хлопця, а відтепер частки виробничого колективу. Добре знання і любовне ставлення до предмета, про який пише автор, є однією з головних чеснот повісті. У ній автор глибоко і ґрунтовно розмірковує над проблемами, які непокоять технічну інтелігенцію, занурюється у внутрішній світ своїх героїв, щоб зрозуміти, про що вони думають, до чого прагнуть, шукаючи своє місце в житті.

УДК 821.161.2-3
ББК 84(4УКР-4ДНІ)6-44

© О. Нечай, М. Нечай, 2016
© Л. Степовичка,
передмова, 2016
© ЛІРА, 2016

ISBN 978-966-383-740-6

ВІД БАТЬКА ДО СИНА ЖИВА УКРАЇНА

Ця книга народилася як результат творчих зусиль представників трьох генерацій літературної династії Нечаїв. Автор повістей «Коли повернулися лелеки...» та «Гончарне коло» Олександр Михайлович Нечай (1946 р.) – випускник фізико-технічного факультету Дніпропетровського державного університету і водночас талановитий український російськомовний письменник, який усе свідоме життя живе і творить прозу в місті Дніпрі (донедавна Дніпропетровську), представляє цього разу свою творчість українською мовою. В цьому йому допоміг його великий Батько, відомий письменник-прозаїк Михайло Потапович Нечай (1919–1996), який переклав свого часу дві повісті сина рідною мовою. За визнанням Олександра Михайловича, вони з батьком завжди багато говорили і гаряче дискутували про літературу. Батько, який народився і зростав в українському селі Володимирівці Межівського повіту Катеринославської губернії в родині селян-хліборобів, мріяв стати письменником, наполегливо йшов до цієї мети і вона успішно здійснилася. Мовою своїх романів і повістей, оповідань і новел він обрав рідну з діда-прадіда українську, якою завжди гомоніло і співало, сміялося і плакало, кричало і мовчало степове село.

Михайло Потапович не зміг жити довго у Росії, на Далекому Сході, куди закинула його доля військової людини, тужив за мовою матері й повернувся нарешті до рідних степів і Дніпра. Шість років очолював обласний осередок письменницької організації СПУ, обклавшись товстими словниками, вгризався в незвідані шари премудростей і тонкощів рідної мови, непохитно стояв на українських позиціях і потерпав за них у тоталітарну добу.

Інша річ його син Олександр, який народився у Владивостоці, і хоч зростав у творчій родинній атмосфері, серед книг і літературних бесід, у той же час за вікнами вирувала російськомовна стихія – у міському дворі, в дитсадочку, у школі, у виші – все велося російською. Їй вдалося заповнити свідомість та уяву Олександра Михайловича, який обрав її мовою своєї прози. Батько не тиснув на сина з мовним питанням, але мовчки заходився перекладати синові твори українською. Встиг перекласти дві повісті, які більше двох десятиліть пролежали в архіві Нечая-старшого, аж поки Нечай-молодший не віднайшов їх там і зрадів-здивувався.

Отже, й справді, рукописи не горять. Вони можуть нишком лежати у шухляді робочого стола, чи в інших схованках, поки не прийде їхній час. Цей час настав, і ми можемо зрозуміти і порадити разом з автором, що рукописи заговорили. Як на мене, ця майже містична історія двох письменників, батька й сина Нечаїв, свідчить про те, що жоден ген, тим більше інтелектуальний, нікуди не пропадає, що не зникає високовольтна енергія козацької душі. Голос батька, його прагнення направити сина на українську стежу, сьогодні почутий сином, а рукописи двох перекладених повістей стають надбанням української літератури.

А щоб віднайдені повісті стали надбанням читача, додала зусиль онука Михайла Потаповича і донька Олександра Михайловича – пані Оксана Нечай, філолог-україніст за фахом, відомий в Україні видавець і директор видавництва «Ліра». Це за її ініціативи книга виходить у світ.

Хтось скаже, що час цих соціальних повістей минув, бо вони, мовляв, написані ще в минулому столітті. Але історія знає приклади, коли рукописи лежали і довший час без руху, а потім радували читача своєю прозорливістю і глибокими ретроспекціями. То ж, привітаймо Олександра Нечая з бенефісом! Хай буде легким письменницьке перо і вільною думка! Привітаймо українського читача, у книгозбірні якого з'явиться ця книга.

Від батька до сина жива Україна.

*Леся СТЕПОВИЧКА,
м. Дніпро. Серпень 2016*

КОЛИ ПОВЕРНУЛИСЯ ЛЕЛЕКИ...

Повість

Погожий весняний день промайнув, як мить, і ось вже попливли прозоро-сині сутінки. Вони чимдалі густішали, тоді наче одразу смеркло. Доки в квартирах не увімкнули світло і не зажевірили рожево-жовтаві прямокутники вікон, подвір'я заповнила така пітьма, хоч в око стрель.

Мене покликали додому. Знехотя, сяк-так повечерявши, я поплівся до ліжка і впав на постіль. Але заснув не скоро. Якийсь час дослухався, як гули натруджені ноги, як нила і тіпалася кожна жилка. То висотувалася з мене втома. Набігався за день, дав собі гарту. Адже прийшла теплінь – ні з чим незрівнянне блаженство для нас, малечі. Це не те, що люта зимова стужа, якій, здавалося, не буде кінця-краю.

Тільки подумав про це, як нараз в уяві моїй постала минула зима. Була вона, пам'ятаю, дуже холодна, багатосніжна і вітряна. Замети намело врівень із вікнами першого поверху. Сніг не щільно підступав до стін – ніби не добігла до них біла хвиля, а замерзла в русі, зупинилася, завмерла. Лише зрідка з її гострого гребеня вітер здував легку, мов лебединий пух, снігову хмарину.

У перебігу всього дня небо невдоволено хмурилося і смеркати почало рано. Вікна в будинку вкрилися візерунками з крижаних квітів, на які густо ліг іній.

Я давно сиджу на канапі, підібравши під себе ноги. Темінь поволі напливає до кімнати, розливаючися по підлозі, тому звішені з канапи ноги тримати внизу боязко, однак я у думках переконую себе, що темряви не боюся.

Раптом за вікном пітьма відчутно згустилася – почалася сильна лапата віхола. Від голого віття дерев, що стояли біля самого будинку і вихитувалися на вітрі, по кімнаті судорожно забігали тіні, тремтли-

ві і волохаті. Іноді вулицею з шумом проносилися вантажні авто, і світло їхніх фар, несподівано вриваючись до кімнати, висвітлювало якийсь закуток, далі тонка сітка тіней, відкинутих віттям, у неясних сутінках повільно пливла по стелі до іншого закутка. Водночас тіні від великих сніжин чорними плямами беззвучно повзли по білому склі вікон. Той химерний, мовби чаклунський калейдоскоп світла і тіней навівав неясну тривогу.

Батько затримався на роботі, як це часто у нього буває, мама пішла кудись аж за два двори до знайомої і там забарилася. Я один у квартирі, але мені цієї пізньої пори вже й справді не так страшно, як було раніше. То раніше, коли вдома не було нікого, я увіходив до темної кімнати і, стоячи на стільці біля стіни, із заплученими очима навпомацки шукав вимикач. Мороз пробігав по тілу, і я спиною відчував, як ворухиться величезний згусток п'їтьми, що виповнив усю кімнату. Зараз же я можу звестися з канапи і підійти до вікна, поглянути на вулицю. Піднімаюся таки на ноги, підступаю до вікна, притискаюся лобом до холодного скла, хукаю у шибку, щоб протануло вічко.

Вулиця безлюдна. Над нею густо зависли сніжинки. Вони здаються непорушними, але якщо придивитися до тих, котрі ближче, стає помітно, що вони опускаються і повільно кружляють, великі і пухнасті. У високих пухких заметах темніють чийсь сліди. Стіна борошномельного заводу на протилежному боці вулиці вся у білих налипнях сніжків. Однак темінь і глуха тиша чим далі сильніше пригнічують мене. Мені не приходить на думку, що мама, очевидно, вважає, що вже повернувся з роботи батько, а батько певен, що зі мною мама. Мені прикро, що в такий час мене лишили одного. Я відчуваю, як швидко наростає в мені почуття самотності і суму. Ще ніколи я так гостро не відчував туги самотини. Адже я всіма забутий. Один-єдиний на всьому світі. Тільки і залишилося у мене – одне моє «Я».

Тупо дивлюся на засніжене вікно, і несподівано в пам'яті зринає спогад. Мама читала мені вірша про те, що зима, зимонька-зима всі дороги замела. Я ж іще не здатен був уявити її. Як нетерпляче чекав тоді зиму, як мені кортіло прискорити її прихід, з якою настирливістю розпитував батьків:

– А що таке сніг?

– Невже не пам'ятаєш, Андрійку? – здивовано вигинає брови мама. – Минулої зими так часто ми катали тебе на санях.

– Не пам'ятаю. Який він – сніг? – Білий такий... ну, що тобі ще сказати? Пухнастий... Та потерпи – незабаром сам побачиш. Але ж як це сталося, що ти нічого не запам'ятав? І в сніжки ми з тобою грали, і снігову бабу ліпили. Ніс із моркви, очі з вуглин, а замість шапки – відро. Не пам'ятаєш?

Я відступав, засмучений тим, що моє життя в їхній пам'яті залишило слід, а в моїй – ні. Але невдовзі мені починає здаватися, що я щось таке ніби пам'ятаю... – ще в ту зиму якось випав сніг, – оповідаю тепер вже я батькам. – Він був пухнастий і білий...

Я набридав їм своїми «спогадами», а вони лише посміхалися. Чекати ж мені довелося так довго, що я вже перестав вірити в те, що буває сніг, що він колись неодмінно випаде.

Та ось я, стоячи біля вікна, дивлюся на вулицю, і раптом у моїй уяві постає видіння: хрустить сніг під ногами, скриплять полозки дитячих санчат. Батьки йдуть попереду, а мене заколисує розмірений рух. Мороз, наче голочками, поколює обличчя. Пригадується, що зима викликала тоді в мені якийсь німий жаль і смуток, наче вона означала кінець чомусь дуже дорогому мені, важливому, а незайманий сніг обабіч, напевно, був схожий на мою чисту пам'ять або на повне забуття. Легкі сани несподівано перекинулися, і я, туго загорнутий у довге, до п'ят, пальтечко, підперезане батьківським флотським ременем, падаю в замет – ні звестися, ні рук підняти. Дивлюся на два силуєти, що віддаляються, і мовчу...

Мої думки того зимового вечора обірвав великий чорний птах. Лопоче крилами, моститься на вузькому підвіконні. Його важко розгледіти через вкрите інеєм вікно. Напевно, ворона. Я здригнувся від страху: може то й не ворона зовсім, а Баба-Яга, що крякнула вороною.

Ноги стали, наче дерев'яними. Повільно йду до своєї канапи, залізаю на неї. І тут до мого слуху долинає як протяжно скриплять мостини в дальній кімнаті. Раз і вдруге. Ніби хтось там скрадається в темряві, на мить завмирає, як і я, прислухається і ось, ось кинеться...

«Ну і нехай, – у відчаї думаю я. – Якщо їм все одно... Нехай»... Я розпалюю спогадами давні кривди, намагаючись заглушити досаду на себе самого за цей принизливий страх, за нездатність витримати муки самотності.

Коли повернуться батьки, вони побачать, що їхній хлопчина спить у темній кімнаті на шкіряній канапі. Він згорнувся калачиком і притисся до високої спинки. І, можливо, сниться йому, що він злетів високо в прозору і таку принадну синяву неба і там літає в неозорім просторі. Літає легкий, як пушинка, над світом, котрий для нього поки що лише оця засипана снігом вулиця.

Отак спогадуючи минулу зиму, я й не відчув, як наче провалився в сон. І тільки-но заснув, як вже й ніч пролетіла.

Золотий пил закружляв у сонячному промені. Промінь проник через щілину між ставнями, простягнувся через затінену кімнату і сяючою плямою ліг на білу стіну. За вікном на деревах вовтузяться і голосно цвірінькають горобці. Батьки розмовляють про щось напівголосно – слів не можна розібрати. І раптом дзвінко, не зумівшись стриматися, розсміялася мати.

Дзвінко-блискотливий сміх. Весняний ранок. Ніби наяву бачу: листя яскраво-зелене, трава смарагдова, земля підсохла. Можна грати.

Грати! Грати!

Схоплююся з ліжка, поспіхом одягаюся і біжу на подвір'я – всі наші вже тут. Всі! І Додька, і Данько, і Марек, і Шакал. Тут Скажений, Ковбасні Огрязки, Пиріжок, Жека, Лека Македонський, Юрка-Парикмахерша і Юрка-Грязнуля, Вовка-Локша і Вовка-Кінь.

У нас у всіх клички, прізвиська – на подвір'ї майже нікого не називають по імені. Навіть дома звертаються до нас за прозвиськом, щоправда, іншими – домашніми, ласкавими. Проте і цю заміну імені приймати не хочеться. Дворові прізвиська іноді бувають грубуваті, але домашні здаються нам сюсюканням, ніби до маленького звертаються. Однак нічого не вдієш: ім'я хоч і належить тобі, а дають його інші.

Чую, як когось вже дражнять, від повноти почуття виспівують по складах:

– Обдурити дурачка на чотири кулачка!

Батьки. 1947 рік

А той відбивається, віднікується, відмовляється, відкидає в простоті своїй душевній, ніби бути обдуреним так же погано, недобре, як і обдурити.

Хтось канючить:

- Чуєш? Залиш шматочок!
- Нема на роздачу, собі не настанчу!
- Ну дай, дай хоч разок укусити, жила!
- А ось дам по мордам, так і вискочить мадам!
- Подумаєш! Жлоб! Кугут, – відбігши, кричить прохач. – Дуже мені треба! Гадаєш, мені хотілося?

Живемо в скруті. Бідно зодягнені, сяк-так нагодовані. Дома мені суворо наказують: «Ніколи не проси!» А я й не прошу. Я тільки зупинився і завмер, як усі. А в тиші, що несподівано западає, Коляна апетитно вминає шматок чорного хліба, намазаного шоколадним маслом. Шоколадне масло! Ось вже й решта шматочка зникає в роті

Коляни. Який, напевно, чарівний смак у цього масла! З трудом ми повертаємося від фантазій до реальної дійсності.

Чуємо, як двоє хлопчиків-малюків вихваляються один поперед одного:

- Я шоколадне масло їв сто тисяч мільйонів разів – ось скільки!
- А я навіть більше!
- Більше не буває!
- А якщо мільярд?
- А я тоді мілі-мілі-мільярд раз!
- Так? А я стільки – аж до неба!
- Ха-ха-ха! Погляньте на нього сьогодні – завтра не протиснетесь – такий натовп збереться. До неба! Такого числа немає...

Може, й немає, але ми дивимося в таке високе небо і думаємо: «невже можливо щось більше, ніж до самого неба? Сумнівно. Але стільки не з'їсти Леці, таку гору масла. Нізачо не з'їсти!»

Несподівано мене покликали:

- Чуєш, Андрію, ану, швидко-швидко стань ось тут.
- Еге, та у тебе всі ноги в опарі!

Всі з цікавістю дивляться на мої ноги. Я теж поглянув, хоч точно знав, що опари, звичайно, там бути не може. І одразу розлігся на-смішкуватий регіт:

- Вклонився своїй парі!

Я підвів голову: напроти мене стоїть Ганка. Це вона моя пара, наречена? І вона теж разом з усіма сміється наді мною. Зрадниця! Але їй кажуть: – А ти чому скалиш зуби? В самої ноги в пуху! – Ага! Вклонилася жениху! – Тілі-тілі тісто, жених і наречена! – заспівало одразу кілька голосів.

Це вже образа. Доведеться битися. Цього всі і чекали, особливо той, хто дражнив. То був Пиріжок. Він готувався, він обирав, кого дражнити. І обрав мене, отже, вважає мене ні за що. І я, із стиснутими кулаками, з такою злістю кидаюся на кривдника, що він лякається і тікає, хоч і сильніший за мене. Але бігає він швидше, наздогнати його я не зміг, але гідність свою захистив – не ухилився ж я від виклику – і вдоволений повертаюся назад. Потім я починаю здогадуватися, що не так він вже і злякався, а тікав лише заради того, щоб мене заманити подалі і там віддубасити. Він сильніший від багатьох із нас і ба-

гатьом від нього дістається. Трапляється і з іншими побитися, але ті, звичайно, не такі образливі, як Пиріжок. Він зазвичай довго не може заспокоїтися, погрожує кулаками, залякує, а то раптово нападе на тебе десь зненацька і поб'є за вже забуту усіма провину. Він із багатьма б'ється, тільки не з тими, хто сильніший від нього. Така поведінка не відповідає нашому неписаному хлопчачому кодексу честі. Пиріжка побоюються, але не поважають.

Тим часом Ганку довели до сліз, і вона, голосно ридаючи, йде додому і тре кулачками очі. Навколо неї кружляє Лека і подразнює:

– На тобі зелений бант – тебе любить музикант. Музикант молоденький, а звати його Володенька.

– Ну і нехай, – думаю я, – мене це не стосується. Якби не сміялася наді мною, тоді б я її захистив. А тепер так їй і треба. Плакса! Дівчисько! Рева-корова! Ат, ну що ж вона – не знає, як себе слід повести? Треба щось діяти, коли тебе кривдять. Хоча б зробити вигляд, ніби не помічаєш кривдників, а краще – якимось відповісти, «дати здачі» або піти геть. Адже скільки всіляких відповідей на кожному образі: «Сам ти це слово», «Йшов крокодил, твоє слово проковтнув, а мое залишив», – та хіба мало! Тут головне – відвести від себе образу. Треба, щоб за тобою залишилося останнє слово.

Але серце моє стискається..

Співчутливим поглядом проводжаю Ганку аж до сходин і тут раптом помічаю, що на сходинах, у такій знайомій голубій сукні і з важким кошиком у руці, на веранду піднімається моя мама, повертаючись з ринку. У мене тривожно йокнуло в грудях: це ж вона незабаром покличе додому, а, нагодувавши, ще, чого доброго, всадовить за навчання. Ні, я люблю слухати, як мама читає мені дитячі книжечки з кольоровими малюнками. З її допомогою я вже вивчив абетку, знаю всі літери, але премудрість самостійного читання дається мені ще трудно. Зате з маминих вуст я завчив напам'ять багато казок – і про Івасика-Телесика та Бабу-Ягу, про Кашея-Безсмертного, про Змія-Горинича. Навіть слово у слово можу переказати віршовані казки про Золоту рибку і про царя Додона... Але ж то було взимку.

Взимку, бувало, попросишся, щоб випустили на вулицю, а мама строжить:

– Куди ти, Андрійку, дурнику, мій підеш? Поглянь лишень, що за вікном робиться! Чуєш, як вітриган виспівує? Він і дорослого з ніг валить. Заметіль – світу божого не видно. За такої погоди добрий господар собаку на вулицю не випускає.

Я підходив до вікна і з гіркотою помічав, що за ним справді робилося неймовірне. Шалений вітер гнав по ній хмаровища дрібного і твердого, мов пісок, снігу, він погрозливо торохкотів у шибки, а високі голі дерева, місцями засніжені, круто вигиналися.

Справді, доки припиниться люта завірюха, краще пересидіти в теплі.

У такі дні я не тільки возився зі своїми книжечками, а й майстрував, знаходив якусь іншу нехитру забаву. Або розпитував про щось маму.

У вихідні дні чи на свята, особливо в теплу пору року – з весни до осені – батько частенько, йдучи на прогулянку, брав мене із собою. Ми насамперед навідувалися до міського парку, де мені щастило покататися на каруселі або у візку, запряженому віслюком, походжали на березі широкого Дніпра, по голубому просторі якого моталися катери, повільно повзли баржі, навантажені піском або кавунами чи ящиками з червоними вишнями, сливами, запашними яблуками, різною городиною. Іноді повільно і поважно, мов горді лебеді, пропливали пасажирські пароплави, на палубі яких стояли чоловіки в білих або сірих костюмах, жінки в різнокольоровому вбранні, з парасольками над головою. З пароплава долинала музика. Куди ж, у які незнані краї прямували ті щасливі люди?

Бувало, що забрідали ми у вузькій вулиці околиць, де тулилися старі, убогі хатини, зліплені, як пояснював батько, ще за царизму. А поверталися додому головною вулицею – широким проспектом, на якому ще там і тут зіяли пустирі або стояли коробки будинків без дахів, вікон і дверей. Місто було жорстоко поруйновано німцями і не все в ньому відбудовано. Зокрема біля парку над самим проспектом височіли чотири мармурові колони, за якими лежала величезна купа битої цегли. Від батька я довідався, що до війни тут стояв чудовий оперний театр. Вказуючи на якийсь пустирище або руїни якоїсь ве-

ликої споруди, він казав: «Тут був красень кінотеатр «Комінтерна», а тут – готель «Асторія».

Біля самого входу до парку на масивному чорному постаменті стояла гігантських розмірів людина в чоботях і довгополій шинелі з простягнутою вперед рукою. Я знав, що то пам'ятник Сталіну.

Одного разу ми підійшли до нього, батько насторожено озирнувся довкола. Близько нікого не було. Тоді він, пильно поглянувши на мене, спитав:

– А чи не поговорити нам, Андрію, з вождем відверто? – Вище підвівши голову, перевів погляд на пам'ятник і тихо обізвався:

– Стоїш? Над самим проспектом стоїш! А чи бачиш, яке поруйноване наше місто, чи помічаєш отих селян у лахмітті, з клунками на згорблених спинах з пригаслими очима, з потемнілими і заклопотаними від злиднів обличчями, отих похмурих робітників, що втомлено бредуть повз тебе? Рідко яке обличчя освітить скупа усмішка, а веселого дзвінкого сміху хтозна і відколи зовсім не чути. Чи на таке життя ми сподівалися, вірячи, що будуюмо соціалізм, що йдемо до вільного щасливого життя? Де ж обіцяна воля, де правда? Ти застрахав усіх, ти й мене перетворив на раба. Ось я стою перед твоїм пам'ятником і мене проймає страх, що ти й мене можеш запроторити, хоч і розумію, що ти нічого не чуєш і не бачиш, бо не тільки твоя шинеля, а й твоя голова, твої очі відлиті з чавуну. А тільки здається мені, що в тебе й живе серце давно перетворилося в шматок холодного чавуну. Ти байдужий до трагедії, що випала на дитинство і юність мої і мого покоління, ти байдужий до долі народу...

Приблизно такими словами із сумом і докором звертався батько до чавунної фігури Сталіна.

Своїм дитячим розумом, а може більше – серцем я збагнув, що все те батько говорив для мене, заради мене. Стривожило ж мене те, що в татових словах і в голосі, яким вони були вимовлені, я відчув щось подібне до розпачу чи болючої жалоби. Це так було не схоже на мого батька, в якому я звик бачити людину сильну, яка все знає і все може.

Я не стримався і сказав:

– Мама говорить, що Сталін дав нам, як вона каже, сільським голодранцям, освіту, вивів у люди...